

11 дәріс. Кеңес дәуірі мен тәуелсіздік кезеңіндегі қазақтардың киімдеріндегі өзгерістер.

Мақсаты: студенттерге Кеңес дәуірі мен тәуелсіздік кезеңіндегі қазақтардың киімдеріндегі өзгерістер туралы оқытып үйрету болып табылады.

Дәріс жоспары:

1. Кеңес дәуірі мен тәуелсіздік кезеңіндегі киім-кешек
2. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақтардың киімдеріндегі өзгерістер

Кілт сөздер: этнос, ұлт, этнография, салт-дәстүр, баспана, киім, тағам.

Ер және әйел адамның киіміндегі өзгерістер: сыртқы киім, іш киім, бас киімдер мен белбеулер. Киімге арналған маталар және оларды дайындаудың әдістері. Мерекелік, бір киер және тұрмыс киімдері. Ер және әйел адамның, қыздардың және балалардың сәнді шашындағы өзгерістер. Әшекейлердегі өзгерістер: шашбаудың, самай, құлақ, мойын, кеуде әшекейлерінің, сонымен қатар, қол мен киімдегі әшекей заттардың біртіндеп жоғалуы. Қыздар мен балалардың бас киімдері мен киімдеріне тағылатын қасиетті тұмарлардың сақталып қалуы. Бала киімі. Қарт адамдар арасындағы дәстүрлік киімдер жинағы. Орта жастағы адамдардың, жастардың арасындағы бас киім, киім, аяқ киімкешендерінің қазіргі заманғы қалалық түрлері.

Темір, күміс, алтын, мыс, қола зергердің қолданатын негізгі шикізаты болды. XIX- XX ғ. басында қазақтар алтын-күмісті көршілес отырған орыстардан, Орталық Азия, Шығыс Түркістанның базарларынан, татар саудагерлерінен сатып, айырбасқа алып отырған. Кесек күміс пен алтын оңайлықпен табылмағандықтан, ол кездегі қазақ зергерлері көбінесе алтын, күміс ақшаларды қайта балқытып немесе сол күйінде соғып пайдаланған. 1845 ж. шыққан «Обзор Семипалатинской области» деген жинақта: «Қырға барған алтын, күміс теңгелер ақша болудан гөрі қазақтардың әшекей-өрнек жабдығына жарап жатыр» деген мәлімет кездеседі.

XIX ғ. күмістің салмағы 1 мысқал 4 граммға тең болды, оған 20 тиын төленді. Күмістер кесек болып сатылды және оны жамбы деп атады. Тай тұяқ күмістің өлшемі 80 мысқалға тең болды, бір қой тұяқ күмістің өлшемі – 45 мысқалға, бір сиыр көз күміс – 30 мысқалға тең болады.

XIX ғ. 2-жартысында халық шеберлерінің озық туындылары Петербургте, Мәскеуде және Ресейдің басқа да қалаларында өткен көрмелерде қойылды. Сонымен қатар, қазақтың әшекей бұйымдары Парижде өткен орнаменталистердің халықаралық конгресіне қатыстырылып, өзінің жоғары бағасын алған болатын. Қазіргі кезде олардың көбі Ресейдегі Мемлекеттік Эрмитажда, басқа да музейлерде сақтаулы.

Халық шеберлері сәндік күміс бұйымдарды жасауда көптеген зергерлік тәсілдерді қолдана білді. Соның ішінде ең кең жайылған тәсілдері соғу, балқытылған металды қалыпқа құю, кептеу, тыныкелеу, қаралау, темір бетіне күміс шабу, сымкәптеу, сіркелеу, жұқа күміс әшекейлердің астынан бедерлі қадаубастармен батыра ұрып бедерлеу, бізбен безеу, күмістеу, алтындау, дәнекерлеу, оймалау, асыл тастардан көздер орнату және тағы басқалары.

Күміс бетіне қарала жүргізуді қазақ зергерлері ертеден білген. Әсіресе,

Қазақстанның батыс, солтүстік, солтүстік шығыс және орталық өңірлерінде қаралау тәсілдеріне көп мән берген. Күміс бұйым бетін қаралауды “қара бағдар”, “қара алтын” кейде “қарала кавказ” жүргізу деп атайтын болған. Бұлай деудің мәні, әрине кавказ зергерлерің әсеріне байланысты болса керек.

Сымкәптеу тәсілімен әйелдерге арналған қапсырма, шолпы, түйреуіш, білезік сияқты шағын күміс әшекейлер жасалады. Ол үшін таза ақ күмістен жіңішке сымдар

арнайы темір қалып арқылы созылып, сол сымдардан жоғарыда көрсетілген әшекейлер жасалады.

Күмісті тезге (сымға) салып тарту әдісі бойынша соғуға, созуға қолайлы болу үшін қоспасыз таза күмісті таңдап алады. Таза күміс ірімей жақсы соғылады және сымға салып жіңішкерта отырып созуға да ыңғайлы. Таза күміс жай қарағанда да көрікті. Сондықтан қазақ зергерлері ең таза күміс деп жамбы күмістерді ұстайды. Жамбы деп қорытылып құйылған кесек күмістерді айтады. Жамбы күмістері қараймайды.

Таза алтыннан білезік, сырға, сақина, жүзік соққан, сонымен қатар құю әдісімен де жасаған. Бірақ таза алтыннан жасалатын сәндік бұйымдар өте қымбатқа түсетіндіктен оны тек ірі байлар ғана жасатқан. Қазақстанның батысы мен оңтүстігіндегі күміс әшекейлердің бетіне алтын жалату, алтынмен булау немесе қақталған жұқа алтынмен көркемдеу жиірек кездеседі.

Жұмыр, домалақ, қырлы, төрт бұрыш және т.б. бейнедегі заттарды тұтас құймаалтын, құйма күмістен жасайды. Құйма алтын мен құйма күміс халық дәстүрінде асыл қазына, үлкен мұра деп есептеледі. Құйма алтын мен күмісті өрнектеу әдісі бойынша күміс пен алтынның беттерін асыл бізбен, өткір қашаумен, пышақтың ұшымен сызып өрнектеуге болады. Қолөнер шеберлері өрнектеліп болған заттарды әдемілеу үшін оны түрлі қағазбен, шұғамен, мақпалмен, жұмсақ матамен ысқылап, жылтыратады. Сақина, білезік, сырға, шолпы сияқты бұйымдарды қазақ зергерлері көбінесе осындай әдіспен жасайды.

Осындай тәсілдермен жасалған әшекейлерді мынандай топтарға бөлуге болады: бас пен шашқа, мойын мен кеудеге және қолға арналған. Енді соларға тоқтала кетейік.

Бас киімдердің ішінде аса ерекше саналатынның бірі – қалыңдықтың ұзатылу тойында киетін сәукеле өте бағалы және көп әшекейлі бас киім.

Сәукеленің маңдайына тағатын асыл тасты күміс әшекейді маңдайша, төбесіндегі тәж сияқты әшекейді төбелдірік деп атаған. Тек салтанатты кездерде ғана сәукелеге байланатын сәукеленің сырғасының салпыншақтары мол, ұзын және ауыр болады.

Бас киімге тағылатын әшекейлер болған. Басқа тағатын әшекейлерді қазақ әйелдері көбінесе отыз жасқа дейін ғана тағатын болған. Шылауыштың төбесіне, етегіне түйреп тағатын, әйелдің жас ерекшелігіне қарамай таға беретін әшекейі – түйреуіш. Солтүстік және Шығыс Қазақстанда әйелдер салпыншақтары бар күміс пластинка түріндегі түйреуішті тағатын болған. Ал бөрікке қадайтын үкі қауырсынын ораған әшекейді қозалы үкі деп атайды. Қоза дегеніміз іші қуыс, шар немесе жаңғақ формасындағы күміс әшекей.

Әдебиеттер:

1. Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. Казахская национальная одежда. - Алма-Ата: Наука, 1964. - 178 с.
2. Тохтабаева Ш.Ж. Серебряный путь казахских мастеров. - Алматы: Дайк-Пресс, 2005. - 474 с.
3. Шевцова А.А. Казахский традиционный свадебный костюм (XIX - начало XX века) // Среднеазиатский этнографический сборник / Ин-т этнологии и антропологии Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. - М.: Наука. - Вып. V / [отв. ред. С.Н. Абашеев, В.И. Бушков]. – 2006.
4. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті = Традиционная культура казахов: ғылыми мақалалар жинағы / [ред. алқасы М. Ш. Өмірбекова (жауапты ред.) және т. б.]. - Алматы: «Зият Пресс», 2004.
5. Диваев Ә. Тарту. – Алматы, Ана тілі. 1992.
6. Традиционная одежда народов средней Азии и Казахстана. -М, 1989.
7. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. -А, 1986.
8. Шаханова Н.Ж. Символика традиционной казахской культуры. Учебное пособие. -Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2004.
9. Егізбаева М.Қ. Қазақ халқының дәстүрлі материалдық мәдениеті. Оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 152 б.
10. Культура и быт казахского колхозного аула. - Алма-Ата: Наука, 1967. - 304 с.
11. Востров В.В., Кауанова Х.А. Материальная культура казахского народа на современном этапе. - Алма- ата: Наука, 1972. - 231 с.